

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «ДОВІРА»

Дубина М.В.

Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглянуто основні підходи до трактування сутності категорії «довіра», які зустрічаються у різних науках. До розгляду означеної категорії застосовано міждисциплінарний підхід, використання якого дозволило систематизувати основні науки (історія, антропологія, соціологія, філософія, політологія, культурологія, психологія та економіка), у межах яких вченими досліджуються питання довіри.

Ключові слова: довіра, категорія, міждисциплінарний підхід, наука, систематизація.

Постановка проблеми. Довіри є універсальним явищем, яке пронизує фактично всі відомі нам сфери людського існування. Означений феномен є складноструктурованою системою, оскільки формується під впливом значної кількості чинників різної природи. Саме універсальність довіри робить цю категорію надважливою складовою нашого життя, тому що її наявність є запорукою формування міцних, стабільних взаємовідносин між різними суб'єктами у всіх сферах сучасного суспільства. Економічна, політична системи як одні з найбільш важливих складових нашого існування у своїй основі функціонують виключно на довірі між їх учасниками. У зв'язку з цим, фактор наявності довіри є досить вагомою перевагою у побудові доброзичливих, відкритих та дружніх стосунків між людьми у процесі повсякденного спілкування та формуванні надійних відносин між фізичними та юридичними особами у процесі їх взаємодії.

Унікальність феномену довіри та його вплив на існування багатьох сфер нашого сучасного суспільства сприяло зацікавленості вчених у різних галузях науки щодо вивчення вказаного явища з метою усвідомлення закономірностей, принципів його виникнення, підтримання та зміцнення. Все це обумовило поступове накопичення різнопланових наукових робіт, об'єктом дослідження яких виступала довіра, а предмет змінювався від сфери дослідження прояву означеного феномену. Накопичення теоретичних, методологічних та методичних концепцій вивчення довіри як унікального явища та визначення його ролі у розвитку значної кількості сфер нашого життя призвело поступово до виникнення поліваріантних підходів до трактування сутності означеної категорії, розширенню аспектів її дослідження та нагромадження ідентифікованих різнобічних властивостей цього явища. Ускладнення наукових знань у сфері вивчення означеного феномену вже на сьогодні вимагає застосування системного підходу до їх класифікації з метою дослідження вже існуючих концепцій до розгляду категорії довіри, визначення її сутності та ролі у розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різнобічні аспекти феномену довіри вже на сьогодні вивчалися та продовжують досліджуватися багатьма відомими науковцями фактично у всіх галузях суспільних наук. Результатом такого підвищеного інтересу є наявність значної кількості наукових праць, серед авторів яких, на наше переконання, варто відмітити наступних: Андрущенко Г.І., Бонецький О.О., Дюркгейм Е., Кожем'якіна О.М., Коулман Дж., Мазур І.І., Малий І.І., Мандибура В.О., Панькова О.В., Селігмен А., Скрипкіна Т.П., Соболева Н.І., Тьоніс Ф., Фукуяма Ф., Шо Роберт Б., Штомпка П. Сутність наукових концепцій, які були

розроблені зазначеними науковцями, враховуючи тему даної статті, буде розглянуто через використання міждисциплінарного підходу до їх вивчення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність значного масиву різнобічних результатів теоретичного, методичного та методологічного характеру, що були отримані у межах дослідження феномену довіри сформували потужну наукову базу вивчення означеного явища. Проте, одночасно це призвело до виникнення значної поліваріантності підходів з розгляду означеної категорії, поступового поглиблення їх не систематизованості та складності поєднання. Інколи теоретичні та методичні положення є досить суперечливими. Все це стримує, на наше переконання, вивчення цього феномену як універсального явища у нових галузях науки з пошуком більш прикладного застосування вже існуючих, насамперед, теоретичних положень. Це все і обумовлює необхідність систематизації існуючих наукових концепцій дослідження довіри через застосування міждисциплінарного підходу для виявлення основних сфер науки, у межах яких означена категорія вже вивчалася та визначення базових аспектів її розгляду.

Мета статті. Метою статті є застосування міждисциплінарного підходу до вивчення категорії «довіра» через ідентифікацію окремих напрямками сучасної науки, у межах яких феномен довіри вже вивчався науковцями і розгляд концептуальних положень щодо визначення сутності довіри та її ролі у розвитку сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Вивчення універсальних категорій, яким притаманна динамічна та досить складна структура, неможливість чіткого та однозначного визначення їх сутності, вимагає проведення ґрунтовного дослідження вже наявних у науковому просторі подібних досліджень з метою ознайомлення з існуючими напрацюваннями у цій сфері. Такий підхід може забезпечити більш об'єктивну оцінку сформованої ситуації щодо трактування сутності категорії, визначити особливості її прояву в різнобічних сферах суспільства та у різнопланових за своїм змістом наукових доробках вчених різних галузей науки.

Нами був проведений ґрунтовний контент аналіз наявних у науковій літературі концепцій трактування категорії «довіра» і через застосування міждисциплінарного підходу, який фактично і знаходиться в основі їх систематизації, виділено основні сфери, у межах вивчення яких вченими досліджувалась довіра та її роль у подальшому розвитку таких наук та суспільства загалом. Таким чином, на основі отриманих результатів, нами виділено дисциплінарні підходи до розгляду категорії «довіра», які визначено на рис. 1. Розглянемо їх більш детально.

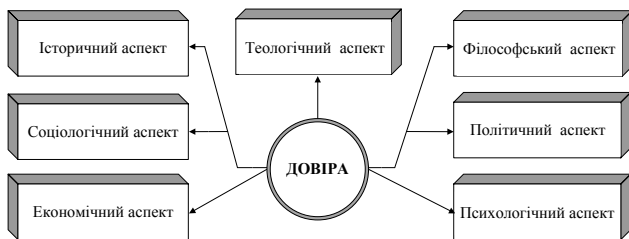

Рис. 1. Міждисциплінарний підхід до трактування сутності категорії «довіра»

Історичний аспект вивчення феномену довіри, насамперед, пов'язаний із дослідженням впливу формування довірчих відносин, у першу чергу, у первісному суспільстві на розвиток людства, розгляд довіри як одного з базових факторів створення перших історичних суспільно-економічних формацій. Не можемо не погодитися з думкою Б. Рудьковського, який вказує на наступне: «довіра в первісному суспільстві між людьми вже тоді була його основою і мала свої етапи в розвитку суспільства». Він зазначає, що описи перших племен свідчать про те, що ці народи звичайно довірливі, що без взаємодопомоги, солідарності, взаємної довіри первісний рід не зміг би вижити. На думку Б. Рудьковського довіра між людьми була основою первісного суспільства, інших відносин, крім довіри не існувало. Як зазначає автор: «довіра носила форму безпосереднього відношення однієї людини до іншої як до себе подібній істоті, якій властиве спілкування. Явище довіри мало свої етапи розвитку, від нерозвинених, простих форм безпосереднього відношення на перших стадіях існування первісного суспільства до більш розвинутих форм, які пов'язані зі становленням людини як особи на інших стадіях розвитку суспільства [7, с. 2].

Досить потужна база наукових досліджень, які вивчають зміст категорії «довіра», роль означеного поняття у функціонуванні різнобічних складових нашого суспільства, розроблена в галузі соціологічної науки. Зокрема, варто відмітити, що у означеній сфері на сьогодні вже сконцентровано найбільшу кількість наукових праць щодо вивчення особливостей функціонування довіри. Серед відомих вчених-соціологів, які досліджували феномен довіри варто відзначити наступних: Штомка П., Дюркгейм Е., Тьоніс Ф., Селігмен А., Соболева А., Фукуяма Ф. та ін.

Так, відомий польський соціолог Штомка П. зазначає «дослідження довіри в соціології отримало значно більшу самостійність, ніж в соціальній психології, економіці та політиці, де подібна тема піднімалася раніше. Довіра виявляється ключовою категорією для розуміння суспільного існування людей» [14, с. 21]. Вчений вважає довіру важливим аспектом культурного і соціального капіталу. Він звертає увагу на те, що «на відміну від ранніх психологічних підходів, коли довіру трактували як позицію індивідуума, на сьогодні її все частіше розглядають як властивість міжособистісних зв'язків, атрибутом суспільно-індивідуального поля, в межах якого функціонують люди, культурним ресурсом, який використовується індивідуумами у їх діяльності» [14, с. 59]. У працях Дюркгейма Е. і Тьоніса Ф. ідея довіри вводилась як основа для виникнення органічної солідарності між різними індивідами, не схожими одне на одного [1, с. 7]. А. Селігмен визначає соціологічний зміст довіри шляхом його зведення, з одного боку, до релігійної віри чи переконання, або, з іншого боку – до впевненості у виконанні ролей очікувань [1, с. 11]. Ф. Фукуяма у своїй книзі

«Довіра» ще у 1995 році окреслив важливість такого феномену як довіра для всіх сфер життя. Вчений зазначає «економічна діяльність є важливою частиною соціального життя, до неї принциповим чином залучені численні норми, правила, моральні обов'язки та інші суспільні навички людини, з яких це життя складається. ... одним з головних уроків вивчення економічного життя є те, що благополуччя країни, а також її конкурентна здатність на тлі інших країн визначаються однією універсальною культурною характеристикою – властивим їй суспільству рівнем довіри [12, с. 10].

З точки зору соціального аспекту дослідження довіри варто відмітити наявність наукових праць, які у переважній більшості вивчають зазначений феномен у контексті дослідження сутності соціального капіталу, визначення його структури та аналіз можливих заходів щодо його нарощення з метою використання у підвищенні рівня соціально-економічного розвитку окремих держав. Зокрема Кожем'якіна О.М. зазначає, що довіра як базовий елемент соціального капіталу, має соціальну природу, оскільки спирається на спільні моральні цінності та є результатом спільних зусиль. Соціальний капітал постає як матеріалізована довіра, що відіграє принципову роль у створенні здорової економіки та має культурне підґрунтя у вигляді успадкованих етичних навичок та ціннісних пріоритетів [3, с. 286]. Пояркова Т.К. зазначає, що рівень довіри залежить від глибинного соціального контексту, цілей та прагнень учасників, їхнього ставлення до самих себе та до інших учасників як осіб тощо. Соціальна довіра базується на суспільному договорі, що підтримує таку співпрацю у громадській спільноті і є за характером не юридичним, а моральним. Санкцією за відступництво тут є не покарання, а відлучення від мережі солідарності та співпраці [8, с. 63-64].

Мельник В.П. стверджує, що довіра є принципово соціальним феноменом. Упевненість в цьому сенсі є постійною величиною, до певної міри зафіксованою в процесі первинної соціалізації. Упевненість і «відчуття безпеки» формуються в обставинах, коли індивід має ілюзію повноти знань про контрагента. Довіра перебуває в середині континууму «повне знання-повне незнання». Потреба в довірі виникає в ситуаціях, у яких індивід відчуває брак інформації (ситуації інформаційної асиметричності) [6, с. 105]. Дійсно, погоджуємося з автором щодо гіпотези про соціальність довіри, оскільки вона виникає виключно у суспільствах та серед людей як соціальних істот.

Досить значну роль відіграє довіра у теологічному вченні, де вся система побудована на вірі людини у Бога. Варто відмітити також, що віра та довіра не є синонімічними твердженнями, оскільки віра є більш глибоким та більш емоційним станом, за якого людина вірить не зважаючи на аргументи, доводи і може здійснювати ірраціональні вчинки. Довіра все ж таки за своєю суттю феномен, якому притаманний певний рівень скептицизму та раціональності і будується, у першу чергу, на досвіді, раціональних міркуваннях. У релігії віра і довіра посідають центральне місце, оскільки визначають сутність відносин між людиною та Богом, людиною та церквою як окремим соціальним інститутом.

Особливе місце у вивченні феномену довіри займають наукові праці у галузі психології, у межах яких авторам проведено досить ґрунтовні дослідження означеного феномену з точки зору, насамперед, вивчення його як певного стану людини, тобто з позиції особистості. Серед вчених, які дослі-

джували психологічні особливості прояву довіри варто відмітити наступних: Купрейченко А.Б., Ратайчак З., Соболева Н.І., Скрипкіну Т. та ін.

Таким чином, серед наведених авторів варто відмітити, що найбільшого розвитку дослідження ролі довіри у межах психологічних досліджень набули у соціальній психології. Соболева Н.І. у своїй монографії «Соціологія суб'єктивної реальності» представила довіру як параметр суб'єктивної реальності, як очікування істини, надію на опанування її непрямим чином, опосередковано. Соціолог вважає довіру похідною від віри, її проекцію у світ суб'єктивних, насамперед міжособистісних, відносин. На її думку, «довіра – це передусім психічний стан (почуття) і ставлення суб'єкта». Вчений виділяє певні джерела, що спонукають людей вступати у довірчі відносини, тим самим покладаючись на загальноприйнятту думку або на чийсь авторитет. Наприклад, такими джерелами можуть бути: усвідомлення власної слабкості, невміння або небажання розв'язувати власні проблеми самотужки; втрата почуття особової визначеності у спільноті; страх, повага, любов; згода з приводу змісту вірувань і найважливіших цінностей; самоомана як пихатість і надмірна самовпевненість чи самоприниження тощо [1, с. 13].

Скрипкіна Т.П. у своєму підручнику «Психологія довіри» зазначає, що людина не може жити без довіри – без неї вона втрачає зв'язок зі світом, що загрожує дуже негативними наслідками. Західні психологи давно з'ясували, що довіра є «стрижневим елементом соціального і психологічного благополуччя індивіда і суспільства». Отже, довіра є важливим соціально-психологічним явищем. Функції, які вона виконує, стосуються не тільки процесу взаємодії людей один з одним, але і людства в цілому та окремих його частин [10, с. 233].

Фактично, у переважній більшості психологічних словників приводиться трактування категорії «довіра». Зокрема, у Великому психологічному словнику за редакцією Мещерякова Б., Зінченко В. зазначається, що довіра – це психічний стан, у міру якого ми покладаємося на певну думку, яка здається нам авторитетною, і тому відмовляємося від самостійного дослідження процесу, яким може бути нами вивчений. Довіра відрізняється від віри, так само як від впевненості. Віра перевищує силу зовнішніх фактичних та формально логічних доказів. Довіра відноситься до емоціональної, тобто такої сфері психіки, яка погано раціоналізується. Вона здатна породжувати багато інших почуттів (від любові до ненависті), станів (від комфорту до стресу), соціальних укладів (від визнання до відрази). Довіра по відношенню до особистості відіграє формоутворюючу роль [2].

Досить вагома увага приділена дослідженню питань визначення місця довіри у розвитку політичних процесів різних країн. Загалом політична система будь-якої держави, як зазначалося, будуватиметься виключно на основі довіри громадян до тих політичних лідерів, яких вони обирають. Саме це обумовлює вагому роль довіри у функціонуванні політичної системи та приводить до підвищеної зацікавленості вчених у дослідженні особливостей довіри через призму політологічної науки.

Зокрема, Шо Роберт Б. зазначає, що довіра до влади та віра в легітимність існуючого режиму є взаємодоповнюючими або навіть прямо залежними, а не протилежними, феноменами сучасного політичного процесу. Адже вплив їх один на одного є незаперечним. Криза довіри сприяє виникненню сумнівів, які трансформуються у масову недовіру і тотальну незадоволеність. Такий регресивний про-

цес, маючи майже незворотній характер, поширюється далі на окремі інститути, а потім – в крайніх випадках – на всю політичну систему [13, с. 67]. Не можна не погодитися з думкою Кожем'якіної О.М., яка відмічає наступне: одним з особливих проявів довіри є довіра політична, специфіка якої визначається досить слабким зв'язком з міжособистісною довірою. Політична довіра, виступаючи переважно як інституціональна довіра, відображає ступінь реалізації обіцяного, задоволення потреб та базується на упевненості в правильності та ефективності політичних спрямувань того чи іншого політичного суб'єкта, визнанні його діяльності як відповідної дійсним інтересам суспільства. Реакція на харизматичного лідера є прикладом ірраціональної довіри внаслідок впливу, певного маніпулювання. Тут діє переважно сила навіювання, а не переконання. Діє не критична оцінка, а емоційне відношення, ілюзорно підкріплене начебто розумом, хоча насправді має місце емоція [4, с. 210].

Звичайно, будучи за своєю природою певним феноменом, дослідження довіри не могло не бути розглянуто у контексті вивчення її сутності з позицій етики та філософського вчення загалом. Терпан В.В. зазначає, що у філософській етиці довіра розглядається як етична категорія моралі, що відображає моральні відносини між людьми, моральні норми, пов'язані з добровільними взаємними зобов'язаннями, як у суспільному, так і в особистому житті й заснована на моральному кредиті. Філософи відзначають, що довіра являє собою якісно особливий стан моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття й переконання, які і є мотивами або стимулами поведінки особистості. Довіра – це раціональний прояв людської психіки й основну функцію вони бачать у довірі як регуляторі моральних відносин [11, с. 192].

Досить значного поширення набувають питання дослідження довіри в контексті вивчення економічних об'єктів, визначення ролі означеного явища у функціонуванні окремих економічних явищ, роль її у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання. Якщо люди довіряють одне одному в силу загальності їхніх моральних, етичних норм, то й витрати виробництва будуть меншими. За таких умов суспільство матиме й більше можливостей для удосконалення своєї економічної діяльності, створювати нові форми організації виробництва, що без сумніву дасть підстави для підвищення конкурентоспроможності національної економіки. І навпаки недовіра в суспільстві створює необхідність дотримуватись формальних юридичних «правил гри», що начебто й непогано, оскільки це дійсно потрібно для сучасного підприємництва, але ж недовіра породжує збільшення трансакційних витрат [5, с. 28].

Довіра через призму економіки як науки, на наш погляд, повинна розглядатися, насамперед, як базовий фактор формування раціональних, ефективних, стабільних та прозорих економічних відносин, реалізація яких дійсно дає змогу їх учасникам отримати реальний економічний або соціальний ефект. Дослідження довіри в контексті вивчення окремих економічних явищ вже на сьогодні знайшло своє відображення у низці наукових праць, однак, загальних, цілісних робіт вивчення даного явища ще немає.

Висновки. Отже, проведене теоретичне дослідження щодо визначення сутності явища довіри дало змогу через застосування міждисциплінарного підходу до вивчення означеної категорії систематизувати основні аспекти розгляду довіри у межах окремих наук. Ґрунтовний аналіз робіт, в яких

вчені вивчають різнобічні особливості довіри та вплив цього явища на функціонування систем різної природи, дозволив виділити такі базові науки: історія, соціологія, економіка, теологія, філософія, політологія, психологія. На сьогодні існують численні наукові напрацювання дослідження феномену довіри, які реалізовані на стику класичних наук, насамперед, вважаємо за необхідне відмітити

соціальну психологію та економічну психологію. На наше глибоке переконання, дати універсальне визначення довіри як окремого феномену існування нашого суспільства неможливо. Саме тому, науковцям при вивченні означеного явища, насамперед, для необхідно з'ясувати той аспект та концептуальний підхід, у межах яких вони планують реалізувати свої наукові дослідження.

Список літератури:

1. Андрущенко Г.І. Розвиток соціологічної думки щодо вивчення поняття «довіра» [Електронний ресурс] / Г.І. Андрущенко // Український соціум. 2009. – № 4 (31). – С. 7-15. – Режим доступу: http://ief.org.ua/new_4.htm
2. Большой психологический словарь. Сост. Мещеряков Б., Зинченко В. Олма-пресс. 2004. <http://vocabulary.ru/dictionary/30/word/doverie>
3. Кожем'якіна О.М. Національно-культурне підґрунтя довіри: досвід Японії в трактовці Ф. Фукуяма / О.М. Кожем'якіна // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 2. – С. 284-289.
4. Кожем'якіна О.М. Раціональні та ірраціональні виміри феномену довіри / О.М. Кожем'якіна // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – . – Випуск 412-413. Філософія. – С. 207-211.
5. Мазур І.І. Перетворення довіри в інституті конкурентоспроможності національної економіки / І.І. Мазур // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2010. – Випуск 22. – С. 25-29.
6. Мельник В.П. Довіра як феномен господарювання: проблема визначення відповідного поняття / В.П. Мельник // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2010. – Вип. 38-2. – С. 102-109.
7. Погорелій С.С. Феномен довіри у зарубіжних і вітчизняних дослідженнях: генезис та сучасний стан наукової теорії / С.С. Погорелій // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 1 (24). – С. 1-8.
8. Поляркова Т.К. Соціальна довіра як умова утворення громадянського суспільства / Т.К. Поляркова // Наукові праці. – Том 40. – Випуск 27. Політичні науки. – С. 63-65.
9. Приятельчук А.О. Віра та довіра у контексті бізнесової діяльності / А.О. Приятельчук // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 50. – 193-201.
10. Скрипкина Т.П. Психология доверия: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 267 с.
11. Терпан В.В. Довіра в структурі соціального капіталу сучасного університетського студентства / В.В. Терпан // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики [Текст] : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т; [голов. ред. : Д.М. Ядранський]. – Запоріжжя : КПУ, 1998. – Вип. 51. – 2011. – 397 с., с. 190-198
12. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: [пер. с англ.] / Френсис Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.
13. Шо Роберт Б. Ключи к доверию в организации: Результативность, порядочность, проявление заботы / Б. Шо Роберт. – М.: Дело, 2000. – 272 с.
14. Штомпка П. Доверие – основа общества / Петр Штомпка: пер. с пол. Н.В. Морозовой. – М.: Логос, 2012. – 440 с.

Дубина М.В.

Черниговский национальный технологический университет

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ КАТЕГОРИИ «ДОВЕРИЕ»

Аннотация

В статье рассмотрены основные подходы к определению сущности категории «доверие», которые встречаются в разных науках. К рассмотрению указанного понятия применен междисциплинарный подход, использование которого позволило систематизировать основные науки (история, антропология, социология, философия, политология, культурология, психология и экономика), в пределах которых учеными исследуются вопросы доверия.

Ключевые слова: доверие, категория, междисциплинарный подход, наука, систематизация.

Dubyna M.V.

Chernihiv National Technological University

INTERDISCIPLINARY APPROACH TO THE STUDY OF THE CATEGORY «TRUST»

Summary

The main approaches to the definition of the category «trust», that occur in different sciences were considered in the article. An interdisciplinary approach was applied to review this term, the use of which helped to systematize the basic sciences (history, anthropology, sociology, philosophy, political science, cultural studies, psychology and economics), within which scientists study questions of trust.

Keywords: trust, category, interdisciplinary approach, science, systematization.